

două lungi memorii ale lui Iiro Kajanto: *Onomastic Studies in the Early Christian Inscriptions of Rome and Carthage* și *A Study of the Greek Epitaphs of Rome* (ultimul nu tocmai bine primit de specialiștii care l-au recenzat: H.—G. Pflaum, *RÉL*, XI, 1963, p. 524—531; J. și L. Robert, *RÉG*, LXXVIII 1965, p. 190—191). Al treilea volum al seriei e închinat *graffiti*-lor păstrați pe pereții așa-numitului *Paedagogium* de pe Palatin; un al IV-lea, în pregătire, va cuprinde *graffiti* din *Domus Tiberiana*, editați și comentați de Paavo Castrén.

În prima parte a lucrării recenzate, Marja Itkonen-Kaila studiază monumentul ca atare, amintind împrejurările în care a fost descoperit și cercetat — în mai multe etape — între 1845 și 1939. Identificată pînă la un timp cu *domus Gelotiana*, pomenită de Suetoniu în *Viața* lui Caligula 18, clădirea în curs de explorare a fost datată cu precizie abia de Huelsen, care a dovedit pentru înția oară că e vorba de o zidire din ultimii ani ai lui Domitian. În limitele permise de descoperiri, se schițează planul întregului și se descriu amănunțit încăperile pe a căror tencuială s-au citit cei 369 de *graffiti*. Din aceștia, aproximativ două treimi se cunoșteau; restul sînt texte noi, de cele mai multe ori reduse la un nume sau la o frîntură de nume. Toate se publică însoțite de desene ori fotografii și de comentarii: onomastice și lingvistice, mai rar istorice — în măsura îngăduită de cuprinsul sărac al documentelor.

Într-adevăr, cel mai mare număr de *graffiti* e reprezentat de simple nume, alături de denumiri de meserii, de reflexii generale și de obscenități. Lipsesc cu totul compunerile metrice. Textele grecești sînt rare. Printre ele, cel mai celebru e o caricatură a lui Cristos pe cruce, înfățișat cu cap de măgar, adorat de un credincios cu îmbrăcăminte de sclav (*colobium*). Inscripția sună: 'Αλεξομενός σέβετε τὸν θεόν, ceea ce, din primul moment, Garrucci n-a șovăit să interpreteze ca o batjocură îndreptată împotriva unui sclav creștin de un tovarăș de soartă rămas la vechea credință (pentru învinuirea adusă primilor creștini de a se închina unui zeu cu cap de măgar, cf. Tertul., *Apol.*, 16). De-atunci, s-au propus mai multe alte interpretări, una mai puțin convingătoare decît alta, dar nici una atît de fantezistă ca a lui Staedler, după care, ni se spune, ne-am găsi înaintea unei imagini votive « designata da qualche schiavo uscito ferito ma salvo dall, attiguo circo », și pentru care puținele cuvinte grecești reproduce mai sus ar însemna, nici mai mult nici mai puțin decît: «(io) che mi sono liberato (dal disgraziato incantamento grazie all'aiuto di questo dio, io dico a voi tutti che vedete questo disegno): adorate (questo) dio ».

Cu excepția acestui semnificativ document, inscripțiile din *Paedagogium* au o redusă valoare istorică. Interesul lor e înainte de toate onomastic și lingvistic, de unde și grija cu care editorii au întocmit felurii indici: de nume, de substantive comune, de *res sacrae*, de particularități gramaticale și alții mulți, făcuți să asigure o consultare rapidă și exhaustivă a culegerii.

D. M. Pippi

GEROLD WALSER, *Die römischen Strassen in der Schweiz. I. Teil: Die Meilensteine* (ITINERA ROMANA. Beiträge zur Strassengeschichte des Römischen Reiches, Heft 1). Bern, Kümmerly & Frey, 1967. 108 p. Numeroase figuri în text și afară din text.

Cu alt prilej (Studii clasice V, 1963, p. 339—340), am semnalat împrejurarea că, la îndemnul Academiei de Științe din Berlin, profesorul Gerold Walser, de la Universitatea din Zürich, a luat asupra-și sarcina de a pregăti, ajutat de membrii seminarului său, un *Corpus Miliariorum* menit să figureze în marea culegere inițiată de Mommsen — *Corpus Inscriptionum Latinarum* — ca al XVII-lea volum. În acest scop, lucrările începute cu hărnicie de mai mulți ani l-au purtat pe

rind prin diferite provincii ale Imperiului roman, începînd cu Spaniile, unde nu s-a mulțumit să revadă cu grijă pietrele păstrate în muzee și colecții, dar a urmărit și pe teren traseele diferitelor *viae*, în vederea unei istorii a drumurilor romane a cărei întocmire i-a apărut din capul locului ca un complement firesc al editării miliariilor.

În așteptarea încheierii lucrărilor pentru *Corpus*, a cărui pregătire va mai dura, Walser inițiază acum — sub titlul *Itinera Romana. Beiträge zur Strassengeschichte des Römischen Reiches* — o serie de publicații premergătoare culegerii generale. E vorba de mici *corpora* restrînse la hotarele unor țări moderne (nu ale unei provincii antice), în care se editează și se comentează cu mai multă zăbavă decît în CIL miliariile păstrate sau numai cunoscute prin studii anterioare. Volumașele urmează a fi ilustrate cu reproduceri ale documentelor realizate cu ajutorul unei tehnici noi, despre care s-a vorbit în mai multe rînduri în reuniuni internaționale (ultima oară la Cambridge) și care, judecînd după rezultate, e menită să joace un rol de seamă în viitoarele publicații de texte epigrafice. Numărul total al acestor lucrări prealabile nu-i fixat, dar de pe acum ni se vestesc — pe lingă trei fascicule închinat Elveției, toate redactate de Walser — alte patru cuprinzînd materiale din Provincia Narbonensis, din Raetia-Noricum, din Lusitania și Italia (Aemilia, Etruria-Umbria). Fasciculul apărut reprezintă numai prima parte a studiului consacrat documentelor din Elveția: o a doua parte urmează să apară — ca nr. 5 al seriei — sub același titlu ca prima parte, dar cu subtitlul: *Die römische Strassen und Siedlungen (mit einer archäologischen Karte des Schweiz in römischer Zeit)*.

Miliariile cunoscute pînă acum și care se reeditează după căile de comunicație de-a lungul cărora au fost cîndva așezate, sînt în număr de 50: 16 de pe șoseaua Marele St. Bernard — Lausanne; 17 de pe șoseaua Geneva-Lausanne; 5 de pe șoseaua Lausanne-Avenches; 2 de pe șoseaua Vevey-Avenches; 3 de pe șoseaua Avenches spre nord; 3 de pe șoseaua Bregenz-Windisch-Augst; 3 de proveniență incertă. Unele, mai bine păstrate, sînt însoțite de fotografii; toate, de reproduceri executate după tehnica pomenită înainte și care permit citiri deplin sigure.

Volumașul mai cuprinde un capitol închinat problemei de a ști cărei provincii romane i-a aparținut, sub Imperiu, ținutul locuit de helveți. Părerii lui Mommsen, împărțită de cei mai mulți cercetători, după care începînd din zilele lui Domitian teritoriul în chestiune ar fi făcut parte din Germania Superior, i se opun acum observațiile critice ale lui Herbert Nesselhauf, care relevă nu fără temeii similitudinea de formular dintre miliariile helvetice și cele din regiunea Trier-ului, capitala Belgiei. Din lipsă de documente explicite o dovadă hotărîtoare nu se poate aduce, dar argumentele invocate sînt destul de serioase pentru a merita să rețină atenția (în aceeași problemă, vezi și contribuția lui Walser la *Mélanges Piganiol*, Paris, 1966, III, p. 1397—1408: *Die Provinzzugehörigkeit des Helvetiergebietes*). Indicii feluriți și o tablă de concordanță completează prețioasa lucrare, căreia — pentru a-i spori utilitatea — i se adaugă o hartă a Elveției la scara 1:600 000.

D. M. Pippidi

LOUIS ROBERT, *Documents de l'Asie Mineure méridionale. Inscriptions, monnaies et géographie*. (Centre de Recherches d'Histoire et de Philologie de la IV-e Section de l'École Pratique des Hautes Études, III. Hautes Études du monde gréco-romain, 2). Genève (Droz) — Paris (Minard), 1966. 124 p. în 16° + 18 planșe afară din text.

Activitatea copleșitoare a lui Louis Robert găsește mereu căi noi de afirmare, sporind totodată patrimoniul științific al instituțiilor în cadrul cărora se desfășoară. Sub impulsul învățatului, Secția a IV-a a Școlii de Înalte Studii (Științe filologice și istorice) a pus de curînd bazele mai